

Ігор Григорович КОСТИРКО

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування
Львівський національний аграрний університет
E-mail: igor_kostyrko@ukr.net

Ірина Леонтіївна ГУМЕНЮК

викладач кафедри фінансів, економіки і економічної кібернетики
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID ID: 0000-0002-3984-1419
E-mail: vons-irina@ukr.net

Андрій Миколайович БУТОВ

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки біоресурсів і
природокористування, Тернопільський національний економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-1044-3978
E-mail: andrewbutik@yahoo.com

Степан Романович МАКАРУХА

здобувач вищої освіти кафедри обліку і оподаткування, Львівський національний
аграрний університет
E-mail: lokality@ukr.net

Олександр Анатолійович ІЛЬЇН

здобувач вищої освіти кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту,
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра
Василенка

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ЕКОНОМІЧНОЇ ФОРМИ**

Костирко, І. Г. Розвиток сільськогосподарських кооперативів як організаційно-
економічної форми [Текст] / Ігор Григорович Костирко, Ірина Леонтіївна Гуменюк,
Андрій Миколайович Бутов, Степан Романович Макаруха, Олександр Анатолійович Ільїн
// Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 1. – С. 152–159. –
ISSN 2415-8453.

Анотація

На основі аналізу сучасного стану діючих сільськогосподарських кооперативів в державі та їх особливостей на території Львівської області визначено основні проблеми розвитку цієї організаційно-правової форми. Встановлено, що функціонування сільськогосподарських кооперативів на території Львівської області, все ще перебуває у зародковому стані через недосконалість інституційного середовища, а їх виробничі і економічні результати не мають істотного впливу на загальний економічний стан аграрного сектору та добробут селян. Проведено порівняння динаміки зареєстрованих кооперативів по Україні із фактично діючими. Показано, що розвитку кооперативного процесу сприяє зміна загальної соціально-економічної ситуації в галузі, запровадження органами державної влади новітніх форм і методів організації економічної діяльності на селі, що реалізуються на проектній основі.

Обґрунтовано висновки про те, що створення і функціонування кооперативів є результатом інституціональних змін, а кооперативні організаційні форми можна розглядати як певний соціальний капітал. Встановлено, що основними проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні є: незавершеність структурної перебудови аграрної сфери, слабка матеріально-технічна база кооперативів, особливо на фондомістких напрямках сільськогосподарського виробництва, недоступність кредитів та слабка фінансова підтримка сільськогосподарської кооперації з боку держави.

Показано, що державна політика має бути спрямована на створення умов для розвитку сільськогосподарської кооперації, активізацію діяльності кооперативів, державну підтримку і правовий захист кооперації, оптимізацію податкової політики шляхом диференціації ставок податків та полегшення доступності кредитів для сільськогосподарських кооперативів, що дозволить посилити конкурентоспроможність кооперативного сектору та зміцнити сільські домогосподарства.

Рекомендовано в подальших дослідженнях звернути увагу на усунення виявлених перешкод, насамперед, інституціонального характеру, в прискоренні розвитку сільськогосподарських кооперативів як організаційно-правової форми, що має значний потенціал для свого розвитку.

Ключові слова: *сільськогосподарські кооперативи, організаційно-економічна форма, кооперативний рух, виробничі кооперативів, обслуговуючий кооператив.*

Igor KOSTYRKO

Doctor of Economics, Professor of Accounting and Taxation,
Lviv National Agrarian University

Iryna HUMENIUK

Teacher of Department of Finance, Economics and Economic Cybernetics,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic college

Andriy BUTOV

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics of
Bioresources and Nature Management,
Ternopil National Economic University

Stepan MAKARUKHA

Applicant of Accounting and Auditing Department,
Lviv National Agrarian University

Oleksandr ILIN

Applicant of the Department of Organization of Production, Business and Management,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATIVES AS AN ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM

Abstract

Based on the analysis of the current state of existing agricultural cooperatives within the country and their features in Lviv region, main problems of development of this organizational and legal form have been identified. It is established that the functioning of agricultural cooperatives in Lviv region is still in its infancy due to imperfect institutional environment and their production and economic results do not have a significant impact on the overall economic condition of the agricultural sector and the welfare of the rural citizens.

Dynamics of registered cooperatives in Ukraine is compared with the actual ones. It is shown that the development of cooperative process is made due to changes to general socio-economic situation in the industry, which is facilitated by state authorities, as well as development of the latest forms and methods of organizing economic activity in rural areas, implemented on a project basis.

Conclusions are made that creation and functioning of cooperatives is the result of institutional changes, and cooperative organizational forms can be considered as a certain social capital. It is established that the main problems of agricultural cooperation development in Ukraine are: incomplete restructuring of the agricultural sector, weak material and technical base of cooperatives, especially in capital-intensive areas of agricultural production, unavailability of loans and weak financial support of agricultural cooperation by the state.

It is shown that the state policy should be aimed at creating conditions for the development of agricultural cooperatives, intensification of cooperatives, state support and legal protection of cooperatives, optimization of tax policy by differentiating tax rates and facilitating access to credit for agricultural cooperatives. rural households.

It is recommended in further research to pay attention to the elimination of identified obstacles, primarily of an institutional nature, in accelerating the development of agricultural cooperatives as an organizational and legal form that has significant potential for its development.

Keywords: *agricultural cooperatives, organizational and economic form, cooperative movement, production cooperatives, service cooperative.*

JEL classification: Q13

Вступ

Сучасний стан аграрного сектору залишається організаційно незбалансованим, оскільки вирощування високорентабельних та монокультур, переважно зернової та олійної груп сконцентровано у великих агрохолдингах та агрокорпораціях. Виробництво трудомісткої плодоовочевої та м'ясо-молочної продукції лягає переважно на плечі особистих селянських і фермерських господарств, де діють консервативні форми організації виробництва. Вказані явища спричинили суттєве погіршення соціально-економічного становища більшості сільського населення, зростання агресивності ринкового середовища у зв'язку з виникненням і загостренням конкуренції між цими організаційними формами. Це змушує найбільш багаточисельну групу сільськогосподарських товаровиробників шукати способи самоорганізації, самопомоги та самозахисту проти тиску ринку шляхом спільного здійснення окремих господарських функцій і їх організаційного оформлення та структурування.

У економічно розвинених європейських країнах ці проблеми вирішено через сільськогосподарські кооперативи, які є найбільш значущими організаційно-економічними формуваннями, оскільки вони надійно захищають інтереси дрібних товаровиробників від експансії великого монополізованого і організаційно структурованого капіталу.

Відродження і розвиток кооперації в Україні на основі тісного взаємозв'язку теорії з науковим прогнозом і апробацією розробок на практиці є важливим напрямком у вирішенні проблеми зміни існуючих організаційно-економічних і правових відносин та структурної перебудови сільського господарства на основі більш досконалої організації економіки в умовах приватизації землі, засобів виробництва та переходу до ринку. Кооперація як високозначиме унікальне явище має стати рушійною силою і однією з основ економічної політики держави на селі.

В зв'язку з цим кооперація як потенційно найефективніший спосіб і організаційна форма взаємодії господарюючих одиниць у сільському господарстві, потребує наукового

аналізу всього організаційного процесу – від заснування кооперативу до його функціонування як суб'єкта господарювання.

Дослідженню проблем становлення і розвитку кооперації в аграрній сфері економіки України присвячені роботи таких науковців, як Г. Калетнік [1], В. Месель-Веселяк, П. Макаренко, М. Малік [2], Ю. Губені, В. Зіновчук [2], В. Писаренко [3], Л. Романова [4], П. Саблук, О. Скидан, Л. Мармуль, В. Ціхановська [5], Т. Чорнопищук [6] та ін. У роботах цих вчених з різних позицій висвітлено проблеми становлення кооперативного руху в основних галузях сільськогосподарського виробництва, досліджено засади його формування і функціонування. Проте більшість наукових робіт спрямовано на з'ясування окремих аспектів організації та діяльності кооперативів у сільському господарстві цілому, залишаючи недослідженими певні важливі аспекти організації кооперативного процесу і утворення кооперації як організаційної форми, що й обумовлює актуальність і необхідність подальших наукових досліджень кооперативного процесу.

Мета дослідження

На основі аналізу сучасного стану діючих сільськогосподарських кооперативів в державі та прояву їх особливостей на території Львівської області, необхідно окреслити проблемні аспекти розвитку кооперативного руху і виявити особливості утворення кооперативної організаційної форми, накресливши напрямки удосконалення цього процесу. Основним методом наукового дослідження окресленої теми визначено історичний підхід, аналіз проблемних питань і синтез ідей і пропозицій для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кооперація як форма організації праці людей існувала на всіх етапах розвитку суспільства. Чим складнішими були економічні відносини між товаровиробниками, тим різноманітнішими і досконалішими були властиві їм форми кооперації. До ранньої стадії капіталізму переважна більшість форм кооперації була підпорядкована державі та невеликій кількості людей, яка концентрувала в собі значну частину засобів виробництва і визначала пріоритетний напрям їх розвитку.

Як правило, вищою формою кооперації як способу організації виробництва є створення кооперативу [2, с. 5]. У сучасному сільськогосподарському виробництві сільськогосподарський кооператив – це специфічна організаційно-правова форма ведення економічної діяльності, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та / або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування процесу виробництва, яка спрямована на зменшення витрат та / або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності, а також на захист їхніх економічних інтересів [8].

Проте дослідження показують [7], що недосконале законодавство, зокрема, Закон «Про сільськогосподарську кооперацію» [8], є одним із гальм для розвитку кооперативів, тому що, за словами експертів, надмірно регулює діяльність аграрних кооперативів. Тому, на думку В. Зіновчука та М. Маліка, багато форм кооперативного співробітництва відхиляються від усталеної формули організаційної побудови, в зв'язку з чим необхідно звернути увагу на нетрадиційні форми кооперації у сільському господарстві [2, с. 374].

В умовах відродження кооперативного руху в Україні актуальними є поділ кооперативів на види за такими ознаками: рід діяльності, предмет діяльності, спосіб утворення, рівень усупільнення майна, правовий режим земель, функціональна спрямованість, територія діяльності, участь у різних фазах суспільного виробництва, підстави об'єднання, підгалузєва ознака, конкретно-родова ознака, соціальний склад, сфера діяльності, мета діяльності і об'єкти власності, вид продукції, що виробляється, місце в організаційно-господарській структурі, рівень спеціалізації, джерела забезпечення матеріальними ресурсами тощо [4, с. 58].

На відміну від інших сільськогосподарських підприємств, метою виробничого кооперативу не є максимізація прибутку на вкладений капітал, а сам термін «прибуток» не повною мірою відображає природу доходів, отриманих кооперативом понад здійснених витрат на виробництво продукції: скоріше слід говорити про прирощення особистих доходів членів кооперативу за рахунок зекономлених (не понесених завдяки кооперуванню) витрат. В цьому полягає дуалізм кооперативу як організаційної форми, що й породжує проблеми у їх поширенні і поки що не знаходить свого вирішення у законодавчому полі.

На початковому етапі трансформаційних процесів, після масового реформування сільськогосподарських підприємств у 2000 р. сільськогосподарські виробничі кооперативи налічували 3136 од., або 23,8 % від загальної кількості новостворених підприємств. Більшість таких кооперативів були створені шляхом трансформації колективних сільськогосподарських підприємств і успадкували їх виробничу базу, землекористування та трудові ресурси. Проте в подальшому кількість кооперативів стрімко зменшувалася (рис. 1) через недосконалість інституційного середовища, в якому вони діють. Цей процес набув масового і постійного характеру, а кооперація як організаційно-правова форма поступово втрачала свою привабливість.

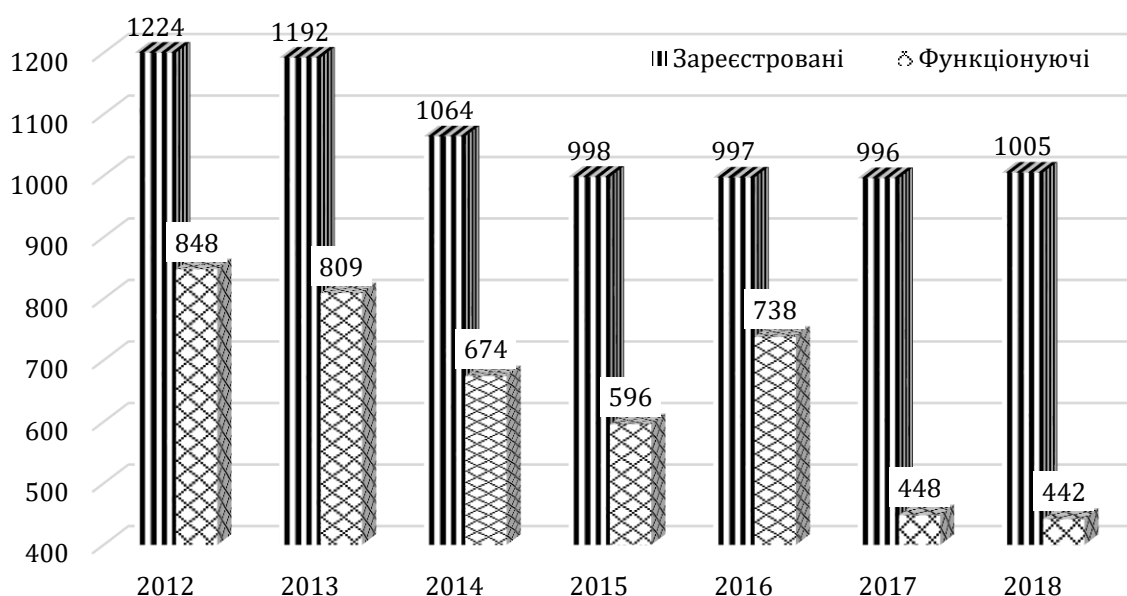

Рис. 1. Динаміка функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні

Джерело: Державна служба статистики України

Кількість кооперативів із кожним роком скорочується як в Україні, так і у Львівській області, де процеси кооперування починались високими темпами. Причому, зменшення їх кількості відбувається незалежно від видів кооперативів.

Виробничі кооперативи закон трактує як прибуткові господарські одиниці, цілковито нівелюючи їх економічний зміст як специфічної організаційної форми. Обслуговуючі кооперативи, до яких належать заготівельно-збутові, сервісні та багатофункціональні, є неприбутковими організаціями, надаючи послуги тільки своїм членам. Здійснюючи діяльність, обслуговуючий кооператив може надавати послуги не членам кооперативу в обсязі, що не перевищує 20% від його доходу. Якщо ж сума перевищує вказану п'яту частину, то на цю різницю нараховують податок.

Під час створення обслуговуючого кооперативу в його статуті потрібно вказати пункти про неприбутковість і надання послуг не членам кооперативу. Проте ці пункти засновники можуть не вказувати в разі потреби або через незнання законодавства, що породжує проблеми у їх діяльності [3].

Дослідження показали, що 20% зареєстрованих у області кооперативів не відзначили в статуті пункт про їх неприбутковість. Засновники, оформляючи документи, не могли випадково пропустити цей пункт, адже це є особливістю функціонування кооперативу як неприбуткової організації. Найімовірніше, вони усвідомлювали, що їхня діяльність буде спрямована на отримання прибутку, бо це логічно впливає з самої мети ведення економічної діяльності. На наш погляд, це свідчить про наявність інституційної пастки, коли обумовлена законом організаційно-правова форма суперечить економічному змісту її господарської діяльності.

Це є однією з причин, чому кількість кооперативів, які здійснюють діяльність із вирощування сільськогосподарської продукції, відгодівлі тварин і виробництва кормів, не збігається із зареєстрованими. З оформлених кооперативів, пов'язаних із заготівлею та збутом молока, сільськогосподарської продукції та наданням послуг із обробку землі, дві третини – функціонуючі. Загалом, на наш погляд, недосконалість інститутів, що формують інституційне середовище в сфері кооперативних відносин, є ключовою проблемою, що гальмує весь кооперативний процес, який в останні роки розвивається дуже повільно.

У Львівській області є 37 діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема 7 утворених у 2018 році. 1125 осіб є членами таких кооперативів. Хоча на початковому етапі було важко переконувати людей вступати в кооперативи, бо вони сприймали це як пропозицію про відновлення радянських колгоспів. Та Львівською аграрною дорадчою службою проводилися навчання для селян, де «на пальцях» пояснювали людям, що усе, що вони створять – це їхнє і що саме вони будуть вирішувати напрямки подальшого розвитку кооперативу.

Іншим важливим моментом для створення кооперативу є наявність лідера, який би зміг зорганізувати селян та повести їх за собою. Практика показує, що після тривалих роз'яснень та навчань люди поступово починали об'єднуватися для економічної взаємодії, тобто, економічна сутність кооперації як специфічної організаційної форми, починає реалізовуватись.

Сприяє розвитку кооперативного процесу зміна загальної соціально-економічної ситуації в галузі, запровадження новітніх форм і методів організації економічної діяльності на селі. Наприклад, зростає інноваційна активність Департаменту агропромислового розвитку Львівської ОДА, який шляхом впровадження проекту секторальної підтримки «Нові точки зростання для сталого розвитку гірських територій», залучив 17,6 млн грн грантових коштів, а на проект «Розвиток сільського підприємництва та інфраструктури агротуристичного кластера «Горбогори» – 27,6 млн грн.

Також завдяки міжнародній технічній допомозі уряду Канади з 2017 року на території Львівської області впроваджується проект «Розвиток молочного бізнесу в Україні». В рамках даного проекту протягом 2017–2018 років вже відкрито 20 сімейних молочних ферм, встановлено на 4 пасовищах доїльні пункти, надано 20 доїльних апаратів, закуплено обладнання для лабораторії для дослідження молока на суму 185 тис. доларів, а на 2019 рік біло заплановано будівництво кооперативного заводу з переробки молока.

Ці та інші напрямки організаційної діяльності органів влади та співпраця з місцевим самоврядуванням поступово нівелюють, нейтралізують негативні прояви недосконалості інституційного середовища, формують зростання рівня довіри населення до нових способів і форм організації виробництва, в тому числі і кооперації.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Створення і результативне функціонування кооперативів є наслідком інституціональних змін, і можливе за наявності у суспільстві відповідних передумов суспільного, юридичного, економічного та психологічного характеру, що сприяють утворенню

певного соціального капіталу. Відсутність хоча б однієї з цих передумов може стати значною перешкодою або й призупинити процес створення кооперативів. Розвиток кооперації в сільському господарстві України – це складна соціально-економічна проблема, яка потребує значних зусиль від державного рівня до самоврядного управління. Для розвитку кооперації необхідна реальна підтримка з боку державних органів, впорядковане нормативно-правове поле діяльності для підприємств та організацій та усунення бар'єрів, що не дають змоги Україні брати участь у програмах ЄС.

Основними проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні можна визначити незавершеність реорганізації та структурної перебудови аграрної сфери, надзвичайно слабку матеріально-технічну базу кооперативів, особливо на фондомістких напрямках сільськогосподарського виробництва, недоступність кредитів та слабку фінансову підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації з боку держави.

Державна політика має бути спрямована на створення умов для розвитку сільськогосподарської кооперації, активізацію діяльності кооперативів, державну підтримку і правовий захист кооперації, оптимізацію податкової політики шляхом диференціації ставок податків та полегшення доступності кредитів для сільськогосподарських кооперативів.

Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні, удосконалення нормативно-правового поля діяльності кооперативів дозволить членам кооперативів ефективніше відстоювати свої інтереси, посилити конкурентоспроможність кооперативного сектору та зміцнити сільські домогосподарства.

Функціонування сільськогосподарських кооперативів на території Львівської області все ще перебуває у зародковому стані, а їх виробничі і економічні результати не мають істотного впливу на загальний економічний стан аграрного сектору та добробут селян., незважаючи на певні досягнення окремих кооперативів. В подальших дослідженнях доцільно звернути увагу на усунення виявлених перешкод, насамперед, інституціонального характеру, в прискоренні розвитку сільськогосподарських кооперативів з метою підвищення їх економічних показників.

Список літератури

1. Калетнік Г. М. Складові розвитку сільських територій та моделі аграрного підприємництва і кооперації. *Розвиток малого і середнього підприємництва та кооперації на селі. Проблеми та перспективи: зб. матеріалів наук. конф. і навч.-практ. семінару*. Вінниця, 2015. С. 5–13.
2. Малік М. Й., Зіновчук В. В. Кооперативні відносини в аграрному секторі. *Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення*. Київ, 1996. 374 с.
3. Писаренко В. В. Маркетинг овощной продукции: Организационно экономический механизм интеграции участников овощного рынка. URL: <http://agromage.com>
4. Романова Л. В. Розвиток маркетингових кооперативів в овочівництві як напрям формування ділових партнерських сіток. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки*. 2013. № 4. С. 57–63.
5. Ціхановська В. М. Сучасний стан та проблеми розвитку кооперативного руху в Україні. *Продовольчі ресурси: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки / НААН; Ін-т прод. ресурсів НААН*. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. № 4. С. 31–37
6. Чернопищук Т. І. Кооперативний рух як фактор стабільного розвитку аграрного сектору економіки. *Розвиток малого і середнього підприємництва та кооперації на селі. Проблеми та перспективи: зб. матеріалів наук. конф. і навч.-практ. семінару*. Вінниця, 2015. С. 26–35.

-
7. Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України. Монографія / М. А. Лендел, В. К. Збарський, М. П. Талавиря, Л. М. Газуда. Київ: Вид-во НУБіП України, 2016. 307 с.
 8. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України № 5495-IV ВР від 20.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5495-17>
 9. Малік М. Й., Лузан Ю. Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 3–9.
 10. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

References

1. Kaletnik, H. M. (2015). «Components of rural development and models of agricultural entrepreneurship and cooperation». *Rozvytok maloho i serednoho pidpryemnytstva ta kooperatsii na seli*. [Development of small and medium business and cooperation in rural areas]. *Proceeding of the Materials Problemy ta perspektyvy: zb. materialiv nauk. konf. i navch-prakt. seminaru*. Vinnytsia, pp. 5–13.
2. Malik, M. I. and Zinovchuk, V. V. (1996). *Kooperatyvni vidnosyny v ahrarnomu sektori*. [Cooperative relations in the agricultural sector]. *Suchasna ahrarna polityka Ukrainy: problemy stanovlennia*. Kyiv. Ukraine.
3. Pysarenko, V. V. *Marketynh ovoshchnoi produktsyy: Orhanyzatsyonno ekonomycheskyi mekhanizm yntehratsyy uchastnykov ovoshchnoho rynku* [Marketing of vegetable products: Organizational and economic mechanism of integration of vegetable market participants]. Available at: <http://agromage.com>
4. Romanova, L. V. (2013). «Development of marketing cooperatives in vegetable growing as a direction of forming business partner networks». *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V. V. Dokuchaieva. Seria: Ekonomichni nauky*. no. 4. pp. 57–63.
5. Tsikhanovska, V. M. (2015). *Suchasnyi stan ta problemy rozvytku kooperatyvnoho rukhu v Ukraini*. [Current status and problems of development of cooperative movement in Ukraine]. *Prodovolchi resursy: zb. nauk. prats. Serii: Ekonomichni nauky*. NAAN; In-t prod. resursiv NAAN. Kyiv: NNTs «IAE». no. 4. pp. 31–37.
6. Chornopyshchuk T. I. (2015). «Cooperative movement as a factor of stable development of agrarian sector of economy». *Rozvytok maloho i serednoho pidpryemnytstva ta kooperatsii na seli*. [Development of small and medium business and cooperation in rural areas]. *Proceeding of the Materials Problemy ta perspektyvy: zb. materialiv nauk. konf. i navch-prakt. seminaru*. Vinnytsia, pp. 26–35.
7. *Rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v ahrarnomu sektori Ukrainy*. [Development of cooperative relations in the agrarian sector of Ukraine] (2016). М. А. Лендел, В. К. Збарський, М. П. Талавиря, Л. М. Газуда. Вид-во НУБіП. Київ. Ukraine.
8. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України. (2012). [On agricultural cooperation]. On agricultural cooperation: Law of Ukraine № 5495-IV dated 20.11.2012. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5495-17>
9. Malik, M. Y. and Luzan, Yu. Ya. (2010). «Problems of cooperation and integration relations in agroindustrial complex». *Ekonomika APK*. № 3. pp. 3–9.
10. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 10.12.2019 р.